سەردەمی ڕۆشنگەری و سەرهەڵدانی فەلسەفەی فەردانیەت

د. مەهدی مەحفوز

لە عەرەبییەوە: شوان ئەحمەد

شۆڕشی ئینگلیزی ساڵی 1688 و بڵاوبوونەوەی بەرهەمەکانی "جۆن لۆك"، کۆتایی قۆناغێك بوون کە ئینگلتەرا تێیدا فەلسەفەیەکی سیاسی ئاست بەرزی بە خۆیەوە بینی. لە پاش ئەمە قۆناغێکی مەنگ و بێدەنگ دەست پێدەکات و فیکری سیاسی ئینگلیزی خەسڵەتێکی موحافیزکارانە وەردەگرێت، واتە بەشێوەیەکی گشتی فیکری سیاسی لەو قۆناغەدا قایل دەبێت بەو هەلومەرجەی کە لەوڵاتدا هەیە. هەرچەندە سستمی فەرمانڕەوا خزمەتی بەرژەوەندیەکانی چین و توێژێکی دیاریکراو دەکرد و گەندەڵی هەموو جێیەکی تەنی بوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سستمی حوکمڕانی ئینگلیزی هەر بە سستمێکی لیبراڵ دەدرایە قەڵەم و لەو سستمی حوکمڕانیانەی دیکە چاکتر بوو کە لە وڵاتانی دیکەی ئەوروپیدا هەبوون.

لێرەوە و لە دەوروبەری کۆتاییەکانی سەدەی حەڤدەهەمەوە تا بەر لە هەڵایسانی شۆڕشی فەرەنسی، وڵاتی فەرەنسا لەبری ئینگلتەرا دەبێت بە مەڵبەندی تیۆریای سیاسی. ئەمەش دەرەنجامی سیاسەتەکانی "لویسی چواردەهەم" بوو کە لەسەر ئاستی دەرەوە، وڵاتی بە چۆکدا هێناو شلۆقیەکی زۆریش ناوخۆی وڵاتی گرتەوە. کارێك کە وڵاتی گەیاندە قەیران و ئیفلاسیەکی گەورە. فەیلەسوف و نوسەرانی فەرەنسا هەر تەنها بە چارەسەرکردنی کایەی سیاسیەوە دانەکەوتن، بەڵکو ئاوڕیان لە بواری کۆمەڵایەتی و ئابووریش دایەوە. لێرەوەیە کە شۆڕشی فەرەنسی لەیەك کاتدا بە شۆڕشێکی سیاسی و کۆمەڵایەتیش دەدرێتە قەڵەم. ڕەخنە گرتن لە دەسەڵاتی ڕەهای فەرمانڕەوا لە فەرەنسادا، پێویستی بە فەلسەفەیەك هەبوو، ئەوەشی لە

بەردەستدا بوو فەلسەفەی ئینگلیزی بوو. لەم سەرو بەندەدا بیر و بۆچوونەکانی "جۆن لۆك"، دەبنە ئەو بنەمایەی بزاوتی ڕۆشنگەری فەرەنسی لە سەدەی هەژدەدا پشتی پێدەبەستێت. ئەو پرانسیپانەی ڕۆشنگەری کاری بۆ دەکرد زۆر ئاسان و سادە بوو، بۆ نموونە دەبێت یاسای سروشتی یاخود یاسای ئەقڵ ستایلێکی گونجاو و بەکەڵکیان بۆ ژیان هەبێت و کرۆکی ئەو یاسایەش بریتی بێت لە بەرژەوەندی کارەکتەرێکی ڕۆشنگەر، بەڵام دەبێت بەرژەوەندی ئەو کارەکتەرە ببێتە مایەی خێری گشتی و ئاسودەیی بۆ هەموان. کەواتە حکومەت بۆیە هەیە، تا ئازادی و ئاسایش دابین بکات و ماڤ مولکداری و مافەکانی دیکە بە هاولاتیان ڕەوا ببینێت. بەم پێیە پێویستە ئامانجی چاکسازی ئەوە بێت، حکومەتێکی پەرلەمانی بەرپرس بێنێتە ئاراو ئاستێك بۆ خراپەکاری و ستەمکاری دابنێت و پاوانخوازیو مەحسوبیەت نەهێڵێت.

به شێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین بزاوتی فیکری سیاسی فەرەنسی، زۆر جەختی لەسەر ئایدیای یاسای سروشتی و مافە سروشتیەکانو بەرژەوەندی تاکە کەسی دەکردەوە، بەمەش برەوی زیاتری بە ئاقاری فەردانیەت دەدا. کەواتە دەکرێت بڵێین لە سەدەی هەژدەهەمدا، فەرەنسا بوو بە سەنتەری تیۆریای سیاسی و لە ماوەی حوکمڕانی "لویسی چوارده"شدا کە حوکمڕانی پادشایەتی ڕەها بوو گەیشتە ترۆپك. لەبەرئەوەی سی ساڵەی تەمەنی حوکمڕانی "لویسی چوارده"، قۆناغی تێکچون و لەبەریەکهەڵوەشانی هەموو شتەکان بوو. دوای ئەوەی فەرەنسا ماوەیەك شکۆمەندی لە ڕوی سەربازیەوە بەخۆیەوە بینی، "لویس" کەوتە هەڵەیەکی گەورە، کاتێك خواست و ویستی زۆری پاوانخوازانەی، بوونە مایەی ئەوەی هەموو ئەوروپا بەیەك ڕیز لە دژی بوەستنەوە. پلانە پاوانخوازیەکانی بە شکستو سەر شۆڕی کۆتایی هات و تێچونی ئەو لەشکرکێشیانەی، ولاتی بەرەو ئیفلاسی و مالوێرانی برد. ئەو باجو سەرانە زۆرەی بەسەر هاولاتیاندا سەپاندی، ولاتی دوچاری هەژاری و قات و قڕیەکی گەورە کرد. ناڕەزایی دەربڕین لەو هەلومەرجە هەر بە تەنها هاولاتیانی ئاسایی نەگرتبووەوە، بەڵکو لای توێژی خانەدان و چینی ناوەڕاستیش هەبوو، چونکە ئەمانیش دەسەلاتی "لویس"یان بە دوژمنی خۆیان دەزانی و وەك کۆسپ و ڕێگرێك لەبەردەم گەشەو بەرەو پێشچونی خۆیان سەیریان دەکرد. گرنگترین ئەو شتانەی لە ژیانی کۆمەلایەتیدا بوو بوونەمایەی توڕەییو ناڕەزایی کۆمەڵگەی فەرەنسی، ئەمانە بوون:

یەکەم: سستمی پلە و پایە دابەشکردن کە ناهەقیەکی گەورەی تێدا بوو بەرامبەر بە زۆرینەی خەڵك و کۆمەڵگای کردبوو بە دوو بەشەوە. ئەمە وایکردبوو خانەدانەکان بەرزترین پلە و پایەی سەربازی و مەدەنی دەوڵەت بۆ خۆیان پاوان بکەن، لەگەڵ ئەوەشدا لە باجدان ببەخشرێن. هاوکات چەندین ماف و دەسکەوتی دیکەشیان هەبوو کە پاشماوەی سستمی فیودالیزم بوو، وەك: (ماڤی ڕاوشکار لە کێڵگە و باخ و باخاتی هاولاتیاندا و ماڤی دادوەریکردن لە نێوان جوتیاراندا و وەرگرتنی سەرانە لێیان). ئەم خانەدانانە ئەگەرچی وەك جاران هیچ ڕۆڵێکیان نەمابوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لە دەوری کۆشکی پاشا لە پاریس و ڤێرسای پاڵیان لێدابووەو ژیانێکی پڕکەیف و سەفا دەژیان.

دووەم: کڵێسا بوو بووە خاوەن سەروەت و سامانێکی بێشومار و موڵك و ماڵاتی کڵێسا و

پیاوانی ئاینی لە باجدان بەخشرابوون. ئەم پارە بێشومارەش بۆ دەسگیرۆیکردنی هەژاران و کەسانی نەدار خەرج نەدەکرا، بەڵکو گەورە پیاوانی کڵێسا بۆ خۆیانیان خەرج دەکرد و وەك خانەدانەکان ژیانێکی پڕ عەیش و نۆشیان بەسەر دەبرد.

سێیەم: بێبەشکردنی خانەدانەکان لە دەسەڵاتی سیاسی. سەرەڕای ئەوەی خانەدانەکان ئەو هەموو دەسکەوتانەیان هەبوو، بەڵام پادشاکان هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدا بوون، نەهێڵن خانەدانەکان هیچ پۆست و دەسەڵاتێکی سیاسی بگرنە دەست. ئەمەش وای لە زۆرێك لە خانەدانەکان کردبوو، بە هەموو شێوازێك خۆیان لە پادشا و دەست و دایەرەکەی نزیك بکەنەوە و پلان لە دژی یەکتری بگێڕن. سەرەنجام ئەمەش وایلێکردن ببنە نەیاری پادشا و دژایەتی دەسەڵاتی ڕەهای بکەن.

چوارەم: سستمی کشتوکاڵی هەلی ئەوەی بۆ جوتیارانی فەرەنسا نەدەڕەخساند تا سەرمایە کەڵەکە بکەن، ئەمەش بە پێچەوانەی ئینگلتەراوە بوو. لە فەرەنسا دەسەڵاتی خانەدانەکان و سستمی دارایی و باجدان، ڕێگەیان بە دروستبونی سەرمایەی گەورە نەدەدا.

پێنجەم: لەو سەردەمەدا سستمێکی نارەوای باجدان لە ئارەدا بوو، کە باری سەرشانی هاولاتیانی گران کردبوو. لەگەڵ زیادبوونی پێداویستیەکانی دەسەڵاتیش، باجیش زیادی دەکرد. ئەمە و سەرەڕای ئەوەی حکومەت بازرگانی خوێی بۆ خۆی پاوانکردبوو، هەموو هاولاتیانیشی ناچار کردبوو دەبێت بڕێکی دیاریکراوی لێبکڕن. تەنانەت ئەگەر پێویستیشیان نەبێت و خاوەنی قوتی ڕۆژانەش نەبن.

شەشەم: بە پێچەوانەی ئینگلتەراوە، لە فەرەنسا چینی ناوەند بەسەر شارەکاندا دابەش بوو بوون. ئەم چینە بە چاوی ڕقەوە سەیری خانەدان و پیاوانی کڵێسایان دەکرد و وەك کەسانی مشەخۆر دەیان دانە قەڵەم. کەسانێك کە دەسکەوتی کۆمەڵایەتی زۆریان خرابووە بەردەست و لە پێدانی باجیش بەخشرابوون. ئەندامانی چینی ناوەڕاست پێیان وابوو ئەم حاڵەتە کۆسپ لەبەردەم ئازادی کاری پیشەسازی و بازرگانیدا دروست دەکات. سەرەڕای ئەوەش ئەوان خۆیان بە شایستەتر دەزانی، بۆ ئەوەی ئەو دەسکەوتانەیان هەبێت و پۆستی بالایان لە حکومەتدا پێبدرێت، لەبەرئەوەی ئەوان پێیان وابوو خاوەنی سامان و زانستێکی وان کە بۆ بەڕێوەبردنی حکومەت و ئیدارەدانی دەوڵەت پێویستن.

لە ناو ئەم هەلومەرجە کۆمەڵایەتی و ئابوری و سیاسیەدا، لە فەرەنسا توێژێك لە نوسەران پەیدابوون، گۆڕین و لەبەریەك هەڵوەشانی ئەو سستمی حوکمڕانیەیان بە پێویست دەزانی کە لەسەر دەسەڵاتی ڕەها و ناعەدالەتی و گەندەڵی دامەزرابوو. لێرەوە ئابوریناسەکان ڕایانگەیاند کە چارەسەری قەیرانی ئابوری و لاوازی ئاستی بەرهەم هێنان، بە پێدانی ئازادی زیاتر و هەڵگرتنی کۆت و بەندەکانی سەر بواری پیشەسازی و بازرگانی دەکرێت، هاوکات سیاسەتمەدارەکان پێیان وابوو سستمی پلە و پایە بەخشینەوە و فەرمانڕەوایەتی ڕەها، پێچەوانەی پرانسیپەکانی برایەتی مرۆڤەکان و ئەو ڕێسایانەیە حکومەتەکان لەسەری دروست بوون، کە ئەویش دەستەبەرکردنی ئازادی و یەکسانی ئینسانەکانە. پێویستە تەواوی ئەو مافە سروشتیانە بدرێتەوە بە هاولاتیان، بۆ ئەوەی سستمی حوکمڕانی لەو وڵاتەو لەسەر

بنەمایەکی پتەو دروست بێت. لەم ڕووەوە نوسینەکانی "جۆن لۆك"، کاریگەری زۆری لەسەر کۆمەڵگەی فەرەنسی هەبوو، چ لەسەر خەڵکانی ئاسایی یان لەسەر بزنس مان و پارەدارەکان، یاخود لەسەر نوسەرانی سیاسی کە تیۆریاکەی "لۆك"یان بە پاڵپشتێك دەزانی بۆ نەهێشتنی ئەو هەلومەرجە نالەبارەی لە وڵاتدا هەبوو.

ڕەخنەگرتن لە حوکمڕانی ڕەها پێویستیەکی زۆری بە فەلسەفەیەك هەبوو، لەم سەروبەندەشدا فەلسەفەی ئینگلیزی لەسەردەمو ڕۆژگاری شۆڕشەکاندا، شتێکی حازر و بەردەست بوو. لە سەدەی حەڤدەهەمدا فەلسەفەی ئینگلیزی لە ئەوجی داهێنانی خۆیدا بوو، ئەمە لە کاتێکدا فەلسەفە و زانست لە فەرەنسادا کەم تا زۆر بەسەر خۆیاندا داخرابوون و لە دۆخی وەستاندا بوون. لە سەدەی هەژدەهەمیشدا فەلسەفەی "جۆن لۆك"و زانستەکانی "نیوتن"، هاتنە ئاراو بوونە بنەمایەك بۆ بۆچون و دنیا بینیە نوێیەکان. سەردەمی پادشایەتی ڕەها لە فەرەنسا، سەردەمێك کە سەرجەم ترادسیۆن و دامو دەزگا سیاسیەکانی پێش خۆی ڕاماڵی، نەیتوانی بە فیعلی هیچ نمونەیەکی تازە پێشکەش بکات کە هاوشانی مۆدێلی سیاسی پەرلەمانی بێت لە ئینگلتەرا. نوسەرانی فەرەنسا بۆ دۆزینەوەی ڕێگای پێشکەوتن و ئەلتەرناتیڤێك بۆ حوکمڕانی ڕەها، نەیانتوانی پەنا بەرنە بەر ڕابردووی سیاسی وڵاتی خۆیان، لەبەرئەوە فیکر و سستمی سیاسی ئینگلیزیان کردە بنەمایەك بۆ دروستکردنی فەرەنسای نوێ.

وەك بەرەنجامێکی ڕاستەوخۆی بیرو بۆچوونەکانی "تۆماس هۆبس" و "جۆن لۆك"، ناوەڕۆکی یاسای سروشت بووبە بەرژەوەندی کارەکتەری ڕۆشنگەر، بەڵام بەو مەرجەی ئەو بەرژەوەندیە ببێتە مایەی خێر و خۆشی گشتی. لەگەڵ ئەم پرانسیپانەدا بۆچونێکی وا هاتە ئارا، کە حکومەت بۆ ئەوە دەبێت تا ئازادی و ئاسایش دەستەبەر بکات و هەموو ئەو شتانە مسۆگەر بکات کە دەبنە مایەی خۆشخوانی و کامەرانی تاکەکان. لێرەوە پێویستە ئامانجی ڕیفۆرمی سیاسیی ئەوە بێت کە حکومەتێکی بەرپرس بێنێتە ئاراو، ئەو حکومەتەش بکاتە حکومەتێکی پەرلەمانی و خراپەکاری و ستەمکاری نەهێڵێت و هەموو پاوانخوازی و پلەو پایە بەخشینەوەیەك یاساغ بکات. واتە دەبێت مەبەستی ڕیفۆرمی سیاسی، دروستکردنی کۆمەڵگەیەك بێت کە تیایدا توانا و چالاکی نواندنی تاکەکەس کلیلی دەسەڵات و بەدەست هێنانی پلە و پایە بێت.

هەلومەرجی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری ناوخۆی فەرەنسا، لە پاڵ ئەو کاریگەریانەی زانستە سروشتیەکان دروستیانکردبوو، شوێن دەستیان لەسەر ئەو ڕێبازە تازەیەی فەرەنسای سەدەی هەژدەهەم دیاربوو، لەبەر ئەوە فیکری فەرەنسی بە تەواوەتی پشتی بەو فەلسەفەی یاسای سروشتیەی شۆڕش نەبەست، بەڵکو ڕەهەندێکی ئەقلانی تازە و پێشکەوتوشی سەربار خست. کاریگەری زانستە سروشتیەکانو دۆزینەوەکانی لەم ڕووەوە گەورە و ئاشکرابوو.

خەسڵەتی سەرەکی فیکری کۆمەڵایەتی لەسەدەی هەژدەهەمدا، بڕوابوون بوو بەوەی کە مرۆڤ دەتوانێت پێشبکەوێت و بەختەوەربێت، ئەویش لە سایەی ڕێنماییەکانی ڕوناکی ئەقڵدا. بەهۆی هێز و توانای ئەقڵیشەوە، لەمڕۆ بەدواوە هیچ شتێك زەحمەت و دوورە دەست نییە و مرۆڤ دەتوانێت پێیان بگات. فەیلەسوفانی ئەو قۆناغە وەك چەکێك ڕەخنەی ئەقلانیان

بـەکارهێنا، تـا ڕایبگەیـەنن کـە هـەموو خێـر و چاکەیەك لە ئازادیدایە. بەوپەڕی هوشیاریشەوە لـە هـەوڵی ئـەوەدا بـوون، بنـەبڕی تـەواوی ئـەو شـتانە بکـەن کـە ڕێگـرن لـەوەی تاکـە کـەس بەویستی خۆی ژیانی بگوزەرێنێت. لەم سیاقە گشتیەدا فیکـر بـیرو بۆچـونی نـوێی دەهێنایـە ئاراو، ئەمەش بووە مایـەی ئـەوەی بەشێوەیەکی ناڕاسـتەوخۆ زەمینـە بـۆ شـۆڕش خـۆش بکـات، شۆڕشـێك کـە سـاڵی 1789 دەسـتی پێکـرد بـۆ تێکوپێکـدانی بنکـەو بارەگاکـانی پادشـایەتی ڕەهـا. کارێـك کـە وایکـرد، ئـەزمونی شۆڕشـی فەرەنسی ببێتـە قیبلـەگای زۆربـەی زۆری گـەلان لە خەباتیاندا بۆ ئازادی و سەرفرازی.

ئەڵبەتــە لێــرەدا نابێــت پێمــان وا بێــت فەیلەسـوفانی ئـەو سـەردەم و ڕۆژگـارە، کۆمەڵـە کەسانێکی کۆك و یەکگرتووبوون، کە هـەموویان وەکو یەك لە بیروبۆچونی تازەدا هاوبەش بـوون. چونکە ئەوەی "ڤۆڵتێر" دەیویست، زۆر جیـاواز بـوو لـەو نمونـە ئایدیالیانـەی "ڕۆسـۆ" باسـی دەکرد. هاوکات "هۆڵباخ" و "هلفتیۆس" لە زۆر بۆچـوندا لەگـەڵ "ڤـۆڵتێر"دا کـۆك و تـەبا بـوون، بـەڵام بەرنامـە و میتـۆدی ئـەوان لەگـەڵ هـی "ڤــۆڵتێر"دا نــەدەگونجا. بۆیــە پێویــستە سەروەختێك بێینە سەر باسکردنی فەیلەسوف و بیریـارانی ئـەم قۆناغـە، بـە جیـا بـاس لـە هەریەکـەیان بکـەین، بـەڵام بـەردەوام لـە هـەوڵی بەراوردکردنیانــدا بــین بــە یــەکتری. لێــرەوە هەوڵدەدەین لەم نەسکەدا کە تەرخانە بۆ باس و خواسـی قوتابخانـەی فەردانیـەتی فەرەنـسی، بـە جیـا جیـا بـاس لـە هەریەکـە لـە "شـارل دی مۆنتــسکیۆ" و "ڤــۆڵتێر" و "هلفتیــۆس" و "هۆڵباخ" و "ڕۆسۆ" بکەین.

سەرچاوە:

الدكتور مهدي محفوظ: اتجاهات الفكر السياسي في العـصر الحـديث – المؤسـسة الجامعيـة للدراسـات و النشر و التوزيع، بيروت- الطبعة الثالثة، 2007.